

BOEKBESPREKINGEN

Geobserveerde gehoren in de asielprocedure

Nienke Doornbos (2006). *Op verhaal komen. Institutionele communicatie in de asielprocedure*. Wolff Legal Publishers, Nijmegen. ISBN 9789058501783

Het VN-comité tegen Marteling sprak in mei 2007 haar bezorgdheid uit over de asielprocedure in Nederland. Asielzoekers zouden in de versnelde asielprocedure onvoldoende tijd krijgen om hun zaak te bepleiten. Asielzoekers hebben niet alleen te weinig tijd om met hun advocaat te overleggen, maar hebben ook te weinig gelegenheid om in deze asielprocedure nieuwe en/of aanvullende documenten ter ondersteuning van hun verhaal te verzamelen. Hierdoor lopen ze het risico ten onrechte naar hun land van herkomst gestuurd te worden (*NRC Handelsblad* 17 mei 2007). In haar proefschrift *Op verhaal komen. Institutionele communicatie in de asielprocedure* richt rechtssociologe Doornbos zich ook op deze asielprocedure. De data zijn ten dele verzameld in een periode waarin de Vreemdelingenwet 2000 in werking is getreden (1 april 2001). In deze periode heeft het Nederlandse asielbeleid verschillende malen (inter)nationaal onder vuur gelegen. Zo werd de vernieuwde asielprocedure door de internationale NGO Humans Rights Watch (2003) bekritiseerd om het grotere belang dat aan procedurele efficiëntie gehecht zou worden ten koste van een zorgvuldige behandeling van asielzoekers in de procedure. In 2006 heeft de Commissie Scheltema de Vreemdelingenwet 2000 geëvalueerd en bekritiseerd vanwege het gebrek aan effectieve rechtsbijstand in de 48-uursprocedure en de kwaliteit van de uitein-

delijke beslissingen. Het proefschrift van Nienke Doornbos over institutionele communicatie in de asielprocedure doet er dan ook toe.

Doornbos heeft in het bijzonder het communicatieproces tussen asielzoekers, ambtenaren van de Immigratie en Naturalisatie Dienst, advocaten en tolken bestudeerd (geobserveerd) om zo inzicht te bieden in de dagelijkse praktijken van het horen van asielzoekers. Vluchtelingen die asiel aanvragen in Nederland worden door medewerkers van de IND gehoord met als doel om op basis van de informatie die de asielzoeker verstrekt een beoordeling te kunnen geven over de rechtmatigheid van desbetreffende asielaanvraag. De IND baseert haar uiteindelijke oordeel over toekenning van de asielaanvraag op basis van twee elementen: de geloofwaardigheid van het asielverhaal en in de tweede plaats de zwaarwegendheid van de door de asielaanvrager gestelde feiten. Met deze gehoren beginnen ook onmiddellijk de problemen want deze gehoren vinden plaats in een specifieke juridische, interculturele en meertalige context waarbinnen onbekendheid, onbegrip, wantrouwen en trauma's heldere en consistente verhalen in de weg kunnen staan.

Op verhaal komen telt elf hoofdstukken waarin Nienke Doornbos de lezer ondermeer meeneemt in het eerste gehoor – waarin de identiteit, de nationaliteit en de reisroute vastgesteld dienen te

worden – en het nadere gehoor waarin de beweegredenen van de asielaanvrager om het land van herkomst te verlaten centraal staan. Doornbos gaat in op de rol van rechtsbijstand tijdens de asielprocedure en de bijzondere rol die de tolken tijdens het eerste en nadere gehoor spelen. De eerste honderd pagina's van haar proefschrift (hoofdstuk 1 t/m 5) geven meer inleidende en theoretische beschouwingen over de thematiek. Hoe wordt een dossier van een asielzoeker geconstrueerd en hoe leidt deze informatie uiteindelijk tot een beslissing over de aanvraag van een asielverzoek. In het vijfde hoofdstuk staat de formele werkelijkheid van de procedure centraal en worden de verschillende regels, waaraan IND-ambtenaren zich tijdens de verhoren hebben te houden, uiteengezet en de regels over de rechtsbijstandverlening en tolken en de rol van rechter beschreven. Echt interessant wordt het als Doornbos verslag doet van haar interviews met asielzoekers en de vele observaties tijdens de verschillende gehoren. Zo hebben tolken formeel slechts een functie als intermediair, maar in de praktijk – zo beschrijft Doornbos – hebben ze wel degelijk invloed op inhoud en verloop van het vraaggesprek. Vaak gebeurt dit in het kader van efficiëntie, maar uit haar overtuigende casuïstiek blijkt ook dat tolken zich uitspreken over de gegrondheid van het asielverzoek of de geloofwaardigheid van het asielrelaas.

Doornbos baseert haar proefschrift op 138 observaties van vraaggesprekken. In de periode oktober 1999 en juli 2001 heeft zij 90 IND-gehoren van asielzoekers en 40 gesprekken tussen asielzoekers en hun rechtsbijstandverleners en 8 voorlichtingsgesprekken bij Vluchtelingenwerk bijgewoond. Deze 138 observaties hadden betrekking op asielzoekers met 31 verschillende nationaliteiten. Door deze observaties met een onderzoeker uit de regio uit te voeren was Doornbos in staat om in ruim veertig procent van de observaties de gesprekken tussen de asielzoeker en de tolk inhoudelijk te volgen (p. 53). Wat dit betekent voor de overige observaties waarin de communicatie niet

gevolgd kon worden, maakt de onderzoeker helaas niet duidelijk. Het lijkt voor de hand te liggen dat interpretaties van geobserveerde emoties mede gestuurd worden door de betekenis van de conversatie tussen ambtenaar en asielaanvrager. Daar waar is geobserveerd, hebben de asielaanvragers ook toestemming aan de onderzoekers verleend. Tijdens de observaties hebben Doornbos en haar collega-onderzoeker zich neutraal en afzijdig opgesteld, om te voorkomen dat de aanwezigheid van de onderzoeker van invloed zou zijn op het verloop en de sfeer van het gesprek. Maar in een situatie waarin de asielzoeker wordt geconfronteerd met een IND-ambtenaar en een tolk kan de toevoeging van een vierde persoon per definitie niet neutraal zijn. Er valt in elk geval meer over het 'onderzoekereffect' te vermelden dan dat de betrokkenen 'zich extra hebben ingespannen om het gehoor in hun ogen [...] goed te laten verlopen' (p. 57).

Naast deze observaties hebben de onderzoekers met veertien asielaanvragers gesproken en formele interviews gehouden met 37 personen die beroepshalve met de behandeling van asielzaken zijn belast. Ik vraag me af, waarom de betekenisgeving en waardering van de asielprocedure door de asielaanvrager niet centraler heeft gestaan? Wat voor ideeën hebben zij over de rechtsbijstand, de tolken waar ze hun verhaal aan hebben verteld, hun verwachtingen ten aanzien van de procedure en de feitelijke behandeling? Hoe hebben de asielaanvragers de aanwezigheid van de onderzoeker tijdens de gehoren ervaren? Deze informatie had in elk geval meer en wellicht ook andere inzichten geboden in de dagelijkse praktijk van asielverhoren. Idealiter was er methodische opzet gehanteerd waarbij observaties uitsluitend in combinatie met interviews met alle betrokkenen (ambtenaar – tolk – asielaanvrager) zouden zijn gevoerd en dit te allen tijde in een context waarin de communicatie voor de onderzoekers begrijpelijk zou zijn.

Ondanks deze methodologische kanttekeningen heeft Doornbos genoeg belang-

wekken te melden. Het beeld dat na lezing van het proefschrift blijft hangen, kan niet anders dan somber stemmen. Er gaat niet alleen heel veel mis tijdens de gehoren, maar hetgeen er mis gaat, wordt door de beoordelaars op het conto van de leugenachtige en onwelwillende asielzoeker geschreven. Veel van deze zaken hebben echter, zoals Doornbos nauwkeurig laat zien, veeleer betrekking op miscommunicatie ten gevolge van culturele verschillen, bestaand wantrouwen naar vertegenwoordigers van de overheid en gebrekkige mondelinge vaardigheden. De helft van de gesprekken werd door de onderzoeker in het licht van het doel van het gesprek als (zeer) problematisch gekwalificeerd. Problemen met de taal, (psychische) ziekte, slecht functionerende computers; slecht getrainde, ongeduldige en onwetende interviewers zijn slechts enkele van de vele problemen die Doornbos rondom de gehoren beschrijft, maar die zeker niet zonder meer kunnen worden afgedaan met een verwijzing naar opzettelijk bedrog en onwelwillendheid van de zijde van de asielzoeker. Het eerste gesprek dat formeel het karakter van een intakegesprek heeft, blijkt in de praktijk bovendien veel belangrijker te zijn, omdat

beslissingen over de asielaanvraag in hun beoordeling van de geloofwaardigheid vaak teruggrijpen naar verklaringen uit dit eerste gehoor. De hoge communicatieve eisen die in het eerste gehoor aan de asielaanvrager als ook aan IND-ambtenaar worden gesteld, de snelheid waarmee gewerkt wordt, de gebrekkige herstel mogelijkheden tijdens latere fases van het onderzoek leiden tot de enigszins voorzichtige en afgebakende conclusie dat het onmogelijk is een asielverzoek binnen enkele dagen goed te beoordelen. De beschrijving van de alledaagse werkelijkheid van het asielgehoor geeft voor Doornbos eerder aanleiding de motivatie en kwaliteit van de medewerkers van de IND als ook de asielprocedure te verbeteren. Het onderzoek is verschenen ten tijde van Verdonk als minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie. Laten we hopen dat het nieuwe kabinet deze fundamentele kritiek op de asielprocedure niet terzijde schuift onder de noemer van een beperkt aantal zaken uit een periode van voor de Vreemdelingenwet 2000, maar de verschillende kritische geluiden incorporeert in een verbeterde asielprocedure.

Richard Staring

Denationalisering

Saskia Sassen (2006) *Territory, Authority, Rights: from medieval to global assemblages*. Princeton: Princeton University Press, 493 pp.

De afgelopen twee decennia heeft Sassen verschillende werken afgeleverd met als thema de verhouding tussen het lokale, het nationale en het mondiale (Zie o.a.: Sassen, 1988; 1991; 1994; 2001; 2006). Aanvankelijk richtte zij zich op de analyse van internationale migratiestromen, maar zij maakte naam met haar magnum opus *The Global City: New York, London, Tokyo* in 1991. Hierin beschrijft zij het ontstaan van 'global cities'; steden die fungeren als cockpit van waaruit de mondiale economie wordt aangestuurd. In 2001 publiceerde zij de tweede editie,

waarin de uitvoerige kritiek op de eerste editie werd geïncorporeerd – en deels werd weerlegd.

In haar recente werk *Territory, Authority, Rights: from medieval to global assemblages* is de vraag hoe mondiale, of staatsoverstijgende, processen ontstaan. Bij de beantwoording van deze vraag blijkt zij de afzwakking van haar economisch deterministische vertoog, reeds zichtbaar in de tweede editie van *The Global City*, te hebben doorgezet. Volgens haar vroege werk bepaalt de mondiale economie voornamelijk het nationale en het

lokale en daarom zou een sterke convergentie in lokale omstandigheden onafwendbaar zijn. In haar nieuwe boek betoogt Sassen dat het lokale en het nationale mondialisering vorm geven en mogelijk maken, en is er veel aandacht voor lokale en nationale bijzonderheden.

In *Territory, Authority, Rights* beoogt Sassen de *dynamiek* van het ontstaan van mondiale processen te onderzoeken, in plaats van de *uitkomsten* daarvan. Zij wil *verklaren* hoe deze processen ontstaan in plaats van ze te *beschrijven*. Hiervoor ontwikkelt zij een nieuwe methodologie. Deze behelst een beschouwing van het ontstaan en functioneren van de natiestaat door de eeuwen heen, en moet licht werpen op het ontstaan en de ontwikkeling van het huidige mondiale tijdperk. Volgens Sassen kenmerkt de (natie)staat zich door een sterke samenhang van territorium, autoriteit en rechten/wetten. Actoren en instituties uit de periode vóór de natiestaat maakten de creatie daarvan mogelijk.

Dit is volgens Sassen precies wat nu weer gebeurt. Instituties en actoren die kenmerkend zijn voor de natiestaat, zoals ministeries en nationale wetgeving, zijn nu gericht op de creatie en het mogelijk maken van mondiale processen. Vormden zij aanvankelijk de middelpuntzoekende krachten die tot een sterk samenhangend assemblage van territorium, autoriteit en rechten/wetten leidde – resulterend in de (natie)staat – nu vormen zij de middelpuntvliedende krachten die de mondiale periode vormen en mogelijk maken. Een proces wat Sassen betitelt als ‘denationalisering’. Zo ontstaat weliswaar een meer diffuse verhouding tussen territorium, autoriteit en rechten/wetten, maar manifesteert zich ook de blijvende betekenis van de (natie)staat: zij krijgt in het mondiale tijdperk niet per definitie minder functies. Sommige functies boeten aan belang in, andere worden juist belangrijker of veranderen, maar blijven essentieel. Hoewel de assemblage van territorium, autoriteit en rechten/wetten die de (natie)staat kenmerkt uiteenvalt, houdt de kern stand.

Om dit te onderbouwen en de dynamiek van het denationaliseringsproces te illustreren beschrijft Sassen twee casussen van de vs in de tweede helft van de vorige eeuw. De eerste behelst een beschrijving van de grote rol die (staats)instituties in de vs hebben gespeeld bij de deregulering van het internationale economische verkeer – in het bijzonder in de totstandkoming en het huidige functioneren van internationale financiële markten. Hieruit komt naar voren dat de laatste decennia van de twintigste eeuw actoren en instituties die voorheen waren gericht op het realiseren en versterken van nationale agenda’s, zich zijn gaan richten op het realiseren en mogelijk maken van mondiale agenda’s die steeds minder met de (natie)staat samenvallen zoals die van multinationals en organisaties als het IMF en de WHO.

Sassen benadrukt dat ze de vs als de strategische case beschouwt voor de beschrijving van de totstandkoming van het mondiale tijdperk. Vooral daar is de mondiale periode gevormd door denationaliseringsprocessen die juist in gang zijn gezet door nationale actoren en instituties. Voor andere landen is de causale richting echter omgekeerd, stelt Sassen. Nationale instituties en actoren in andere landen *creëren* niet het mondiale tijdperk, maar, omgekeerd, mondialisering *dwingt* hen tot het in gang zetten van een denationaliseringsproces.

Haar tweede denationaliseringscasus betreft de ontwikkelingen in burgerschapsstatus. Zij argumenteert dat de eenduidige band tussen burger en staat, en de daaraan te ontleen rechten en plichten diffuser zijn geworden door internationale mensenrechtenverdragen, groeiend (ook illegaal) grensoverschrijdend verkeer, een (getalsmatig) groeiende machtspositie van illegale migranten en de opkomst van mondiale klassen. Dit heeft namelijk geleid tot de implementatie van verschillende statussen van burgerschap door nationale regeringen. De centripetale krachten van wetten en instituties in de periode van de (natie)staat, zijn

aldus in de huidige mondiale periode centrifugale krachten geworden.

De keuze voor de vs als strategische case lijkt bij de tweede casus minder gelukkig, omdat dit land op het vlak van burgerschap vrij uitzonderlijk is. Immers, de vs kennen een tamelijk zuiver *ius soli* dat tegengesteld is aan het systeem dat deels berust op het *ius sanguinis* dat veel landen op het Europese vasteland kennen. Waar het sociale rechten betreft is de verhouding tussen burger en staat eveneens fundamenteel anders. Het is dan ook veelzeggend dat verschillende oorzaken die in de vs tot denationalisering van burgerschap leiden, in verschillende Europese landen juist leiden tot renationalisering hiervan. In de conclusies stipt Sassen dit punt weliswaar terloops aan, maar alleen om het af te serveren als ‘atavistische’ oprispingen die een sterkere, onderliggende denationaliseringstrend aan het oog omtrekken (p. 414). Hoewel dit argument ook door anderen is gebruikt (zoals Inglehart 1997), lijkt het steeds minder houdbaar gezien de kracht en aanhoudendheid van deze renationaliseringstendenzen en de sterke sociale basis die haar democratisch legitimeert.

Daarnaast is Ssassens denationaliseringslogica in deze tweede casus volledig omgekeerd. De eerste casus kende nog een mechanisme waarbij de centrifugale krachten van denationalisering tot mondiale instituties en processen leiden – al is dat louter voor de vs het geval zoals ze daar zelf ook benadrukt – nu leiden mondiale instituties en processen zelfs in haar strategisch gekozen case tot denationalisering. Dat lijkt toch op zijn minst te wringen met de eerder aangehaalde ambitie van dit boek om te *verklaren* hoe de mondiale periode ontstaat uit de periode van de natiestaat, en met conclusies als “These chapters [waar de casussen zijn beschreven] show it is inside the national where much of the work of disassembling the historically constructed nation state gets done. This disassembling is in good part endogenous to the national rather than the consequence of external “attacks”” (p. 325). Dit aantonen is

haar grootste ambitie in dit boek, echter in haar strategisch gekozen casussen blijken ‘external attacks’ [bovennationale processen] al van groter belang dan ‘endogenous forces’ [nationale processen] om de centrifugale krachten van denationalisering in gang te zetten. Daarmee ondermijnt Sassen haar eigen betoog aanzienlijk.

Hier lijkt Sassen in dezelfde valkuil te vallen als in haar ‘global city’ studie. Het concept ‘global city’ bleek ook te ambitieus en te algemeen om empirisch hout te snijden. De door haarzelf als global cities aangeduide steden bleken lang niet altijd aan zelfs maar de meest fundamentele kenmerken van haar eigen conceptualisering te voldoen. Daarom was zij genooddaakt met verschillende kunstgrepen en weinig overtuigende aanpassingen haar concept toch nog enigszins overeind te houden.

Zoals de twee strategische casussen laten zien, lijkt het concept ‘denationalisering’ hetzelfde lot beschoren. Nu is weliswaar meer rekening gehouden met lokale en nationale bijzonderheden dan in voorgaande werken – en blijkt het concept verklaringskracht te hebben voor de vs getuige de eerste casus – maar de boude stelling dat de ontmanteling van natiestaten voornamelijk wordt gedreven door nationale krachten in plaats van bovennationale krachten die tot deze ontmanteling nopen, toont dat Sassen zichzelf wederom een te ambitieuze opdracht heeft gesteld: maatschappelijke veranderingen vangen met theorieën en concepten die een te grote reikwijdte hebben om empirisch bruikbaar te zijn.

Daar staat tegenover dat Ssassens methodologie en het denationaliseringsconcept bruikbare instrumenten zijn om processen die het mondiale tijdperk kenmerken goed in kaart te brengen. Zoals het concept ‘global city’ zal het concept ‘denationalisering’ vermoedelijk gaan dienen als een veelgebruikt heuristisch instrument – en in gecontextualiseerde vorm kan zij verklaringskracht hebben, getuige de eerste casus. Tot het gebruik als heuristisch instrument lijkt de auteur

zelf aan te sporen in de laatste hoofdstukken waar het onderzoeksgebied voor het gebruik van haar instrumentarium wordt ontgonnen: de analyse van ‘analytic borderlands’.

Toepassing van digitale technologie heeft in samenhang met nationale en mondiale processen geleid tot ‘ruimten’ die tot voorheen – vanwege de vigerende dichotomie nationaal-mondiaal in de mondialiseringsliteratuur – als grenzen werden gezien. Vanwege hun verschillende snelheden, geografische reikwijdten en toenemende overlapping interacteren deze processen. De aansturing van de mondiale economie door bedrijven en ministeries en de economische bedrijvigheid die dat proces mogelijk maakt komen in aanraking met lokale eigenaardigheden en krijgen een ruimtelijke neerslag. Deze kristallisatiepunten – ‘analytic borderlands’ – zijn volgens Sassen de te onderzoeken onderwerpen om het mondiale digitale tijdperk te begrijpen.

Hiermee zijn we terug bij haar voorgaande werken: global cities zijn ‘analytic borderlands’ par excellence. Hier vinden mondiale economische processen hun lokale inbedding en interacteren zij met nationale instituties en lokale culturele condities. Processen die gewapend met de in dit boek ontwikkelde methodologie kunnen worden ontgonnen, en met het denationaliseringsconcept kunnen worden geduid en *beschreven*. Vermoedelijk zal het als handvat worden gebruikt voor deze beschrijvingen, haar *verklaringskracht* heeft ze al verloren omdat ze een te grote reikwijdte pretendeert. Zo is het ook het ‘global city’ concept vergaan: de theoretische pretenties ervan zijn lang niet allemaal empirisch waargemaakt, maar het concept wordt desondanks veelvuldig gebruikt om veranderingen in westerse steden in het algemeen te duiden.

Recentelijk heeft Sassen deze onderzoekspraktijk als volgt becommentarieerd: “...we cannot simply stay at the level of empirical description and confine the project to maximizing the collection of empirical details.” (2006: xii). Maar deze manier van

doen lijkt echter onvermijdelijk omdat het ‘global city’ concept als heuristisch instrument niet méér vermag dan het geven van dit soort beschrijvingen. De bestudering van analytic borderlands met het concept ‘denationalisering’ in de hand wacht naar mijn verwachting ditzelfde lot, vanwege de ‘devaluatie’ van verklarend concept naar heuristisch instrument om processen in ‘analytic borderlands’ te beschrijven of te duiden. Hierdoor krijgt haar uitgever waarschijnlijk gelijk en zal dit boek – zoals haar verhandelingen over global cities – vermoedelijk nog lang naklinken in de sociale wetenschappen.

Jeroen van der Waal

Literatuur

- Inglehart, R. (1997) *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1988) *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (1991) *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1994) *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Sassen, S. (2001) *The global city: New York, London, Tokyo* (2 ed.). Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2006) Foreword: Searching for the global in the urban. In: M.M. Amen, K. Archer en M.M. Bosman (Eds.) *Relocating Global Cities: From the Center to the Margins*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers (ix-xiii).

Het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme

Sniderman, P.M. & L. Hagendoorn (2007) *When Ways of Life Collide. Multiculturalism and its discontents in the Netherlands*. Princeton: Princeton University Press, 155 pagina's

Inleiding: het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme

Inmiddels vijf jaar geleden constateerde Baukje Prins in haar *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland* dat een 'nieuw realisme' zijn intrede had gedaan: het moest gedaan zijn met de tijd van politiek correcte softheid omtrent integratie. Het nieuwe discours was er één van 'realisme', van het 'de dingen bij de naam noemen'. Inmiddels doortrekt dit discours politiek, media en *common sense*. De kenmerken van het 'realistische' discours, dat in Nederland, evenals in veel andere West-Europese landen, vanzelfsprekend is geworden: 1) er is een breuk met een verleden van politiek correct bagatelliseren van integratieproblemen; 2) 'het' integratieprobleem is in eerste instantie een probleem tussen een 'dominante cultuur' en daarmee 'incompatibele culturen'; 3) de 'Islamitische cultuur' is het belangrijkste en meest conflictueuze voorbeeld daarvan; 4) dat blijkt onder meer uit de daarin voorkomende intolerantie ten aanzien van homoseksualiteit, de Westerse cultuur en de Westerse omgangsvormen tussen mannen en vrouwen, kinderen en ouders (zie bijv.: Schinkel, 2007). Zo vindt een constructie plaats van een 'Islamitische cultuur' versus een al even monolitische 'Nederlandse cultuur', waarbij beide incompatibel zijn en de eerste, omdat op Nederlands grondgebied de Nederlandse cultuur dominant is, zich aan de laatste dient aan te passen. Dit 'realistische' discours spreekt vanuit een Verlichte traditie van tolerantie en constateert dat het juist de 'Islamitische cultuur' is die intolerant, zo niet racistisch is. Het 'realistische' discours vindt (onder meer) in Sniderman & Hagendoorns *When Ways of Life Collide* een bekrachtiging in de vorm van een nieuw wetenschappelijk multiculturalisme.

De retorische kern van dit boek is kort weer te geven: 'Nederlanders' en 'moslims in Nederland' (zo tegenovergesteld: 21, 29, 40, 46, 129) staan intolerant tegenover elkaars cultuur. Middels enkele experimenten, interviews en een bijna 10 jaar geleden uitgevoerd survey-onderzoek willen de auteurs de stelling onderbouwen dat het multiculturalistische beleid geleid heeft tot het perverse effect van een cultureel conflict. Dit wordt door de auteurs gedaan door middel van een analyse van bestaande vooroordelen van 'Nederlanders' over 'moslims' en van 'moslims' over 'Nederlanders'. Op basis van hun survey-onderzoek concluderen de auteurs dat een groot deel van het Nederlandse publiek een negatief oordeel heeft over moslims in het algemeen (23) en tegenover 'Muslim practices' (24). Het betreft hier met name de manier waarop islamitische mannen hun vrouwen behandelen en islamitische kinderen worden opgevoed. Omgekeerd laten de auteurs zien dat onder moslims in Nederland soortgelijke afwijzende attitudes bestaan ten aanzien van de 'West Europese cultuur' (26), de positie van de vrouw in West-Europa en de manier waarop hier kinderen worden opgevoed (28). De auteurs laten vervolgens zien dat er, onafhankelijk van de opvattingen van mensen ten aanzien van 'moslims' in het algemeen, een verband bestaat tussen het hebben van een negatief oordeel over 'moslimpraktijken' en het ondersteunen van immigratiebeperkende maatregelen (32, 36, 39).

Ik belicht hier drie kritiekpunten: 1) het boek construeert een variabele 'multiculturalisme' die slecht gefundeerd is – en als gevolg daarvan onderzoekt het boek niet wat het belooft te onderzoeken; 2) het empirisch onderzoek leidt tot geprefabriceerde data; 3) het boek mist de distantie tot het hedendaagse discours die kenmerkend zou moe-

ten zijn voor sociologisch onderzoek. Dat het boek ook nog wemelt van de feitelijke onjuistheden speelt in al deze punten een rol.

De constructie van multiculturalisme

Sniderman en Hagendoorn hebben, naar eigen zeggen, een boek geschreven over “the collision between Western European values and Muslim values” (xi). Ze leggen vervolgens uit dat ze Nederland als focus genomen hebben omdat dat land “the most ambitious policy of multiculturalism” heeft gekend (xi; vgl. 17, 18). Daar is ‘iedereen het over eens’, zo luidt hun onderbouwing (132). De introductie maakt vervolgens duidelijk dat het onderwerp van het boek de “incorporation of immigrant minorities in Western Europe” is, en dat het ‘issue’ ‘multiculturalism’ is (1). Dit levert een rommelige opsomming van onderwerpen op waarvan weinige systematisch onderzocht worden. Wat is ‘multiculturalisme’ voor de auteurs? Het betreft hier een politiek van het ondersteunen van de cultuur van minderheden en van de daarbij horende instituties (1). En dat betreft verder een aantal maatregelen die Sniderman en Hagendoorn als een slogan herhalen en waarmee ze volstaan ter aanduiding van wat ‘multiculturalisme’ nu eigenlijk is. In deze constructie van ‘multiculturalisme’ sluipen allerhande feitelijke onjuistheden. Zo zou de ‘multiculturalistische politiek’ bestaan hebben uit onder meer het ‘bouwen van huizen voor moslims’ (met gescheiden vertrekken voor mannen en vrouwen), het (nog steeds) geven van onderwijs aan minderheden in eigen taal en cultuur en het verzorgen van ‘massamedia voor minderheden’ (15, 18, 133). Bovendien zou de Nederlandse staat ‘imams importeren’ (18) en een ‘broad commitment to promote a Muslim way of life’ hebben (130). In geen van deze gevallen is onderzocht wat er werkelijk van waar is – de slogans herhalen zich dan ook zonder referenties naar de relevante auteurs binnen het bredere multiculturalismedebat. Sniderman en Hagendoorn maken voorts

geen onderscheid tussen een integratiepolitiek die zij ‘multiculturalisme’ noemen en een ‘politieke theorie’ die ze zo labelen. Ze benadrukken herhaaldelijk dat het de politieke dimensie is waar het ze om gaat (1, 7, 60, 100ff.), maar maken nergens werk van het in de verf zetten van de politieke theorie van het multiculturalisme en laten ook niet zien van discussies daaromtrent op de hoogte te zijn. Wanneer ze stellen (wederom zonder onderbouwing of referenties, anders dan naar Koopmans et al., 2005, maar die geven een discutabel beeld van de geschiedenis van het Nederlandse beleid) “it was in the Netherlands that the politics of multiculturalism erupted” (17), moet dat verbazing wekken in het licht van een internationale literatuur over over de Noord-Amerikaanse oorsprong en de verschillende Europese nationale varianten van multiculturalisme (Benhabib, 2002; Kymlicka & Norman, 2000; Modood et al., 2006). Tenslotte is het feitelijk zo dat ‘multiculturalisme’ een term is die niet ter aanduiding van Nederlands beleid gebruikt is tot het moment dat retorisch afscheid van het ‘multiculturele beleid’ van het verleden genomen moest worden, halverwege de jaren ’90. Onjuist is wel helemaal dat Nederland na Fortuyn een ‘multiculturalisme in extremis’ heeft gekend (20). Het centrale verband dat de auteurs willen aantonen – de oorzakelijke werking van het multiculturalisme op het bestaan van vooroordelen en attitudes ten aanzien van andere culturen (5, 11, 16, 32, 76, 118, 124, 138) – valt kortom buiten het bestek van het boek. De gebrekkige conceptualisatie en de afwezigheid van een operationalisatie van de onafhankelijke variabele (‘multiculturalisme’) is hier debat aan. Een causale relatie tussen ‘multiculturalisme’ en genoemde attitudes is onaangetoond. En een privé-theorie omtrent het wo-11 collectieve trauma en schuldgevoel van de Nederlanders moet uiteindelijk de verklaring bieden voor het ontstaan van Hollands ‘multiculturalisme’ (15). Hoe zit het verder met het empirisch onderzoek in het boek?

De constructie van cultureel conflict

De analyse van vooroordelen van 'Nederlanders' over 'moslims' en vice versa is het sterkste deel van het boek. Met name de experimentele opzet is een mooie manier om attitudes en vooroordelen te onderzoeken. Of dat hier ook gelukt is, is echter zeer de vraag. Wordt hier objectief gemeten of wordt verkregen wat er a priori in verpakt zat? Het gaat me hier niet om het in twijfel trekken van de experimentele methode, noch van de survey methode, maar van de specifieke invulling die de auteurs daar in dit boek aan gegeven hebben. Neem het volgende: "There is a consensus in Dutch society. Muslims do not treat women or children as they should treat them" (23). Tussen het feit dat bijna 90% van de respondenten het hier enigszins of geheel mee eens is wanneer hen dat gevraagd wordt in een survey met vier antwoordcategorieën en de stelling dat er in Nederland een 'consensus' bestaat op dat gebied, ligt een interpretatieve sprong. Consensus veronderstelt een deliberatief proces en is iets heel anders dan gedeelde attitudes. Die attitudes, vervolgens, worden geprefabriceerd omdat met Likert-items gewerkt wordt die de respondent a priori plaatsen in de positie dat er inderdaad zoiets is als een tegenstelling tussen de Nederlandse cultuur cq. waarden en die van moslims (20-32, 84-99) – in het survey bijvoorbeeld: "Western European and Muslim ways of life are irreconcilable" (22-23); in het experiment bijvoorbeeld: "These days, I am afraid that the Dutch culture is threatened by ethnic minorities" (85). Issues omtrent 'culturele integratie' worden als belangrijker ervaren dan issues omtrent 'economische integratie' (89, 96, 99). Ook mensen die geen bedreiging van de Nederlandse cultuur en nationale identiteit ervaren, reageren sterk wanneer dergelijke bedreigingen experimenteel geconstrueerd worden (98). Een en ander wordt door Sniderman en Hagendoorn gezien als bevestiging van de claim dat de politiek van multiculturalisme tot polarisering

tussen bevolkingsgroepen heeft geleid en dat het dat multiculturalisme is dat debet is aan huidige culturele conflicten. Niet voor niets ontlokken ook Sniderman en Hagendoorn positief geformuleerde items een negatief oordeel over 'moslims': ook die items zijn, hun positieve formulering ten spijt, gebaseerd op een tevoren bestaand veronderstelde tegenstelling tussen 'Nederland' en 'moslims'. Experimenten expliciet ontworpen om te laten zien "how easily an exclusionary reaction can be elicited" (7) laten toch eigenlijk inderdaad vooral zien dat mensen door middel van een experiment gestuurd kunnen worden (vgl. hier Latours kritiek op Milgram: Latour, 2000). Sniderman en Hagendoorn willen onderzoeken of "those who say they like Muslims, although they strongly dislike their treatment of women and children, are being sincere" (10). Gaat het, met andere woorden, om 'prejudice' of 'principle'? Het laatste blijkt voor een groot deel het geval, aldus de auteurs (36, 134). Maar *wat is 'their treatment of women and children'*? Welke visies hebben mensen voor ogen anders dan de gedramatiseerd-oriëntalistische generalisering van aangetoonde gevallen? Welke visie stond Sniderman en Hagendoorn voor ogen toen ze het vroegen? Ze hebben netzomin als anderen generaliseerbaar onderzoek naar vermeende onderdrukkingspraktijken uitgevoerd. Wanneer mensen over moslims niets meer weten dan ze via gedramatiseerde mediakanalen te horen krijgen (vgl. 102) (want 'Nederlanders' hebben van alle 'groepen' het minste 'contact' met 'moslims': SCP, 2005; Van Tubergen, 2004), is het afkeuren van vermeende praktijken het hebben van een 'prejudice' in plaats van een 'principle'. De paradox dat diegenen die het meest bezorgd zijn om de bedreiging van Nederlandse waarden tegelijkertijd degenen zijn die er zelf het minst om geven (103), wordt door de auteurs niet als aanleiding gezien het op twee conflicterende 'cultuur'-eenheden gerichte model te verlaten. Hetzelfde geldt voor de bevinding dat het merendeel van de

Nederlanders niet bezorgd is om een culturele bedreiging of om een bedreiging van hun nationale identiteit. De auteurs drukken door (omdat “issues of identity are the button to push if politicians want to press for an advantage on issues of minorities”: 96; vgl. 108) en construeren een ‘trigger’ voor culturele conflicten door respondenten culturele conflicten voor te leggen. Zo wordt een a priori geconstrueerde oppositie tussen immigranten en ‘de Nederlandse cultuur’ (96) gebruikt om te aan te tonen dat ook mensen die niet bezorgd zijn om culturele conflicten dat wel kunnen zijn wanneer hen een voorstelling van een cultureel conflict wordt voorgelegd.

In het algemeen hebben de auteurs dubieuze visies op wat ‘social statistics’ allemaal wel niet ondersteunen. Zo stellen ze dat, wat betreft Marokkanen, “social statistics back up the common image of them as criminal” (45). De analyse van survey en experiment wordt bovendien gelardeerd met sporadische citaten uit kwalitatief onderzoeksmateriaal, hetgeen niet verder geanalyseerde en daarom slechts suggestief-bevestigende versiering aan de analyse toevoegt. Zo mogen op pagina 43 de Rotterdammers Rob en Jan hun licht laten schijnen op de zaak en blijkt dat Marokkanen in het algemeen fietsenstelen apen zijn. Waarmee aangetoond wil zijn dat...? Het meest dramatisch is echter de ondergetheoretiseerde notie ‘cultuur’. Sniderman en Hagendoorn weten over ‘cultuur’ niets meer dan hun respondenten. Dat brengt me bij mijn derde en belangrijkste kritiekpunt.

Het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme gedeconstrueerd

Achter de Hollywood-titel ‘When Ways of Life Collide’ (cursief in titelblad) schuilt een C-film. Een subtiele retoriek kenmerkt het boek waar het gaat om het ‘culturele conflict’ – een ‘conflict of values’ (20-24), een ‘clash of Dutch and Muslim values’ (40), een ‘collision of values’ (9) of ‘colliding ways of life’

(134) – dat verondersteld wordt zich breed te maken in de Nederlandse samenleving. Waar Sniderman en Hagendoorn stellen dat waardenverschillen niet per se tot conflicten hoeven te leiden (9), concluderen ze op basis van hun onderzoek dat ze dat kennelijk toch wel doen. Ook hier geldt dat ze dat niet kunnen concluderen omdat niet onderzocht is of een onafhankelijke variabele ‘waardenverschillen’ leidt tot de gemeten attitudes. Bovendien wordt in het gehele boek een subtiele overgang gemaakt tussen de gemeten attitudes en reël bestaand veronderstelde conflicten. Sniderman en Hagendoorn gaan namelijk a priori uit van een bestaand conflict tussen ‘het Westen’ en ‘de Islam’. Zo veronderstellen ze dat *iedere* “Dutch observer can see that women in Muslim community do not enjoy the same status as women in a Dutch community” (zo wordt weer duidelijk dat ‘a Dutch community’ per definitie geen moslims kan bevatten – die bevinden zich in ‘Muslim community’), en ook: “a Muslim observer can see that Dutch women have essentially the same freedoms as Dutch men” (29). Kortom: “Western European and Muslim ways of life do collide at some points” (134). De door de auteurs veronderstelde tegenstelling tussen de ‘Nederlandse maatschappij’ en ‘moslims’ wordt opgetuigd in al de bekende kenmerken van het hedendaagse discours: Nederland heeft een traditie van tolerantie (12), maar moslims *willen* ‘in afzondering’ leven (26). Het waardenconflict heeft vooral te maken met een oppositie tussen seculiere ‘Nederlanders’ versus ‘moslims’ (46, 129), die bovendien hun kinderen disciplinair en onder strikte surveillance opvoeden (21-22) (maar ze kennelijk toch tot criminaliteit laten vervallen: 45) en waarvan de culturele status van de vrouw in het bijzonder tot conflict met ‘Nederlandse waarden’ leidt (21). Alles komt neer op een kwestie van loyaliteit van ‘moslims’ aan ‘Nederlandse waarden’ (11, 137). Extreme fenomenen als ‘Marokkanen’ die op 11 september 2001 juichten of de moord op Van Gogh (42) worden discursief

ingezet in het optuigen van de culturele incompatibiliteiten. Multiculturalistische politici, geïnformeerd door beleidsadviseurs (lees: wetenschappers?) (135) 'controleerden de publieke agenda' (136) (niet onderzocht; geen referenties). Dat "the clash of Dutch and Muslim values does not lead the Dutch to reject Muslims" heeft tenslotte te maken met het feit dat "the values of Dutch society are liberal values" (40). Of het niet 'verwerpen' van 'Nederlanders' door 'moslims' met de liberale waarden van die moslims te maken heeft, komt niet aan bod. Een aantal feitelijke onjuistheden versterkt het aldus geconstrueerde beeld. Zo is er het foutieve idee dat "the prognosis is that Muslims will outnumber the Dutch in the three largest cities in the Netherlands within the decade" (13). Er is het idee dat de 'tweede en derde generatie' migranten 'het niet beter doen' dan de eerste generatie (46) – de derde generatie (die bovendien geen 'migrant' is!) zit echter grotendeels nog op de kleuterschool. Bovendien bestaat, juist onder islamitische meisjes, grote onderwijsmobiliteit (Bouw et al., 2003; Pels & De Gruyter, 2004; SCP, 2006) en kan op lokaal niveau juist vooruitgang tot exclusie leiden (Elhadioui, 2007).

Zo deconstrueert het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme zichzelf in het zichtbaar worden van de centrale oppositie tussen 'Nederlandse maatschappij' en 'moslims', waardoor elk onderzoek *a priori gebaseerd op die tegenstelling* altijd alleen tot *reproductie van die tegenstelling* kan leiden, ook als goede intenties (geen 'prejudice' maar 'principle') aangetroffen worden. De auteurs stellen loyaliteit aan een land ("[which] has been seen as either unnecessary or in conflict with multiculturalism" (42) – wederom zonder referenties) gelijk aan het overnemen van de 'waarden' van dat land (II, 40-42). De auteurs geven de beleidsaanbeveling iets aan die loyaliteit te doen (137-138). Nergens uit hun werk blijkt daar echter iets van, en alleen de *a priori* wetenschappelijk geconstrueerde

tegenstelling tussen 'Nederlandse samenleving' en 'moslims' wijst in de richting daarvan. In de introductie wordt niet voor niets in de zelfbenoemd eenzijdige paragraaf 'One view of the issue' de casus Ayaan Hirsi Ali in heroïsche termen besproken, met als slagroom op de cake de stelling dat Mohammed B. "had become an affiliate of an international gang of Muslim terrorists" (4).

Het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme is geboren. Belangrijkste troep ervan: de binaire codering oud vs. nieuw; de suggestie dat veel onderzoek naar integratie zich door een *politiek* heeft laten beïnvloeden – en tegelijkertijd de contradictoire en niet onderbouwde suggestie dat het de wetenschap is die de politiek heeft geïnformeerd – en dat het tijd is dat ook de wetenschap de overgang naar het nieuwe denken, vrij van politieke ketenen, maakt. Zo wordt in de wetenschap een politieke retoriek van het 'niet meer van deze tijd zijn' geïntroduceerd. En dat is inderdaad slechts retoriek, omdat het nog altijd een wezenskenmerk van de sociologie is dat ze voorbij de *common sense* en 'uit deze tijd' kan denken en analyseren. Het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme is een parallel van het 'nieuw realisme' in het populaire discours. Hoewel een pan-Europese antiracismeconsensus wordt geconstateerd (8), herhalen de auteurs de nieuwe politiek correcte topos dat in tijden van multiculturalisme eenieder die iets verkeerd zei over minderheden het racisme-verwijt kreeg (123), en wel ondanks hun eigen empirische demonstratie van het feit dat niemand zich over zulke verwijten druk zou maken (49)! Dat is een teken van de geringe mate van distantie tot een heersend discours die Sniderman en Hagedoorn aan de dag leggen. Waar de data afwijken van het discours, moeten de data wijken voor het nieuwe wetenschappelijke multiculturalisme.

Willem Schinkel

Literatuur

- Benhabib, S. (2002): *The claims of culture. Equality and diversity in the global era*. Princeton: Princeton University Press.
- Bouw, C.A. Merens, K. Roukens & L. Sterckx (2003): *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*. Amsterdam: SISWO.
- Brierley, S. (2002): *The Advertising Handbook*. London: Routledge.
- Elhadioui, I. (2007): *Hoe 'buitenstaanders' 'gevestigden' werden*. Rotterdam: master thesis Erasmus Universiteit.
- Koopmans, R. et al. (2005): *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kymlicka, W. & Norman, W. (red.) (2000): *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (2000): 'When things strike back: a possible contribution of 'science studies' to the social sciences'. *British Journal of Sociology* 51(1): 107-123.
- Modood, T. et al. (red.) (2006): *Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach*. London: Routledge.
- Pels, T. & M. de Gruyter (2004): 'Hoe vergaat het de nazaten van de 'gastarbeiders'? Ontwikkelingen onder Marokkanen in Nederland'. *Sociologische Gids* 51(1).
- Prins, B. (2002): *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Gennep.
- Schinkel, W. (2007): *Denken in een Tijd van Sociale Hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.
- SCP (2005): *Jaarrapport Integratie 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2006): *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tubergen, F. van (2004): *The Integration of Immigrants in Cross-National Perspective. Origin, Destination, and Community Effects*. Utrecht: ICS.